

O‘TKIR HOSHIMOVNING “TUSHDA KECHGAN UMRLAR” ASARIDA FRAZELOGIZMLAR IFODALANISHI

Jumayeva Nilufar

TerDU talabasi

Ilmiy rahbar: **D.Ergasheva**

Annotatsiya: maqolada frazeologizmlarning etimologik, leksik-semantik, stilistik xususiyatlari hamda O‘tkir Hoshimov ijodida frazeologizmlarning o‘rni va ahamiyati, foydalanish mahorati haqidagi ilmiy-nazariy qarashlar o‘z aksini topgan.

Kalit so‘zlar: frazeologizm, leksema, frazema, lison, frazeologik birlik, kategoriya, qahramon nutqi.

Frazeologiya tilshunoslik fani bo‘limlaridan biri hisoblanadi. Bu bo‘lim tilning lug‘at tarkibidagi frazemalar haqida ma’lumot beradi. Frazema ko‘chma ma’noli turg‘un birikmadir. Frazeologiya til hodisasi sifatida lison va nutqqadaxldordir. Birdan ortiq mustaqil leksema ko‘rinishining birikuvidan tashkil topgan, obrazli, ma’noviy tabiatga ega bo‘lgan lisoniy birlik frazeologizm deyiladi: tepa sochi tikka bo‘ldi, sirkasi suv ko‘tarmaydi va hokazo.

Frazeologiya nazariyasiga dastlab fransuz tilshunosi Sh.Balli asos solgan. Frazeologiyalarning grammatik, semantik, funksional – uslubiy jihatlarini rus tilshunoslarining tadqiqotlarida ham ko‘rish mumkin. Jumladan, V.Vinogradov iboralarni leksik qatlam sifatida ma’no guruhlariga ko‘ra tasniflaydi. V.Jukov esa frazeologizmlarning kategoriya va ma’nolarini aniqlagan. O‘zbek tilshunosligida frazeologizmlarni Sh.Rahmatullayev, M.Sodiqova I.Qo‘chqortoyev, A.Rafiyevkabi olimlar ishlarida keng o‘rganilgan. Olimlar o‘rgangan ishlarida frazeologizm masalalari

yetarli darajada tahlil qilingan. So‘zlashuv nutqida faol foydalaniladigan hamda turli badiiy matnlarda qo‘llanilgan frazeologik birliklarga doir misollar orqali o‘rganilganligi ahamiyatlidir. Lekin badiiy matnlarda yozuvchi uslubiga oid frazeologik birliklarni o‘rganish bilan bog‘liq tadqiqotlar olib borish bugungi kundagi muhim ishlardan hisoblanadi.

Frazeologizmlar badiiy adabiyotda obrazli va ta’sirchan vosita sifatida qo‘llaniladi. Til birligi hisoblangan frazeologizmlarning badiiy matnda tadqiq va tahlil etilishi muhimdir. Frazeologizmlar badiiylikni ochib beruvchi unsur hisoblanadi. Badiiy nutqqa o‘zgacha joziba, ko‘tarinki ruh, yengillik baxsh etadi. Frazeologizmlar biron narsa-hodisani atash, nomlashvazifasini bajarmaydi.

Frazeologizmlar biron narsa-hodisani atash, nomlash vazifasini bajarmaydi, balki shu predmet yoki hodisani aniqlashtirib, ularni emotsional va obrazli tarzda baholaydi. Adabiy tilning sofliigi va ta’sirchanligini ta’minlovchi vositalardan biri frazeologizm sanaladi. Frazeologik birliklarning eng ko‘p badiiy matnda, qisman publitsistika, ilmiy ommabop matnlarda ham qo‘llaniladi. Yozuvchi badiiy matnda frazeologik birliklardan quyidagi maqsadlarda foydalanadi:

1. Biror voqea-hodisani obrazli, ta’sirli ifodalash uchun: tili uzun, ilonni yog‘ini yalagan, dunyoni suv bossa, uning to‘pig‘iga ham chiqmaydigan;
2. Turli holatlarni baholash uchun; frazeologizmlar salbiy va ijobiy bo‘yoqqa ega: Uning ko‘zlari olayib o‘rnidan turolmay qoldi;
3. Badiiy matnda emotsionallikni ifodalash uchun: Xudoga shukur, ko‘ngli joyiga tushdi;
4. Nutqda ekspressivlikni («ekspressiya» so‘zi aslida lotincha so‘z bo‘lib, «kuchaytirilgan; ifodali, tasviriy» degan ma’nolarni anglatadi. Nutqning ta’sirchanlik xususiyatini ifodalaydi) ifodalash uchun;
5. Badiiy matnda satira va yumor hosil qilish uchun.

Yumor va satirani yaratishda frazeologizmlar alohida o‘rin tutadi. Bu esa ularning ichki tabiati bilan bog‘liq, chunki ko‘pgina frazeologik birliklarning semantik tarkibida hazil, mazax, kesatiq, piching singari ma’no nozikliklari bo‘ladi. Frazeologizmlar badiiy asardagi qahramon nutqini, uning so‘zlash ohangida yumoristik yoki satirik ishorani ta’kidlash vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Bunday xususiystga ega bo‘lgan frazeologizmlardan O‘tkir Hoshimov o‘z ijodida o‘rinli foydalangan: Ariq qazib bo‘lmasa, yer qazib bo‘lmasa... o‘zimizniyam patagimizga qurt tushib turibdi.

Frazeologizmlar badiiy matnga estetik zavq beradi. Kitobxon asarini o‘qish jarayonida frazeologizmlardan o‘ziga boshqacha emotsiya oladi. Yozuvchi ijodida qancha ko‘p frazeologizmlarni ishlatga, asarining qimmatini shunchalik oshadi. Yozuvchi asar qahramonining xarakterini, uning holatini, ichki dunyosini ochishda frazeologizmlardan foydalanadi.

Frazeologik birliklarni badiiy matnda qo‘llash juda murakkabdir. Bu birliklarning mazmun tarkibida ham frazeologik, ham uslubiy ma’nolar mavjud. Badiiy matnda, umuman, yozma va og‘zaki matnlarda frazeologizmlar qo‘llanilganda bu birlik bir qator vazifalarni bajaradi. Bu vazifalarning biri uzual, ya’ni lisoniy xarakterga ega bo‘lsa, qolganlari okkazonal, ya’ni nutqiy (uslubiy) funksiyadir. Frazeologizmlarning ichki ma’nosi, ichki tabiati har qanday badiiy matnda ro‘yobga chiqadi ro‘yobga chiqadi.

Frazeologizm til hodisasi sifatida lison va nutqqa daxldor birlikdir. Birdan ortiq mustaqil leksema ko‘rinishining birikuvidan tashkil topib, obrazli ma’naviy tabiatga ega bo‘lgan lisoniy birlik frazeologizmdir: tepa sochi tikka bo‘ldi, sirkasi suv ko‘tarmaydi, boshiga ko‘tarmoq, tarvuzi qo‘ltig‘idan tushmoq kabi. Frazeologizmlar faqatgina ko‘chma ma’noda kelganda frazeologizmlar hisoblanadi. Frazeologizmlar xuddi so‘z birikmasiga o‘xshaganligi sababli ham ko‘p holatlarda o‘zi kel-ganda adashishlar uchraydi. Bir buning frazeologizm yoki so‘z birikmasi ekanligini gapda qay holatda kelishiga e’tibor qilamiz. Misol uchun: Bolalar uyni boshiga ko‘tarishdi. Onam tovoqni boshiga ko‘tarib sovchilikka jo‘nadi. Bunda birinchi gapda ibora ma’nosida ishlatilmoqda, chunki bolalar uyni boshiga ko‘tarisha olmaydi. Lekin chindan ham tovoqni boshiga ko‘tarish mumkin. Demak biz

iboralarni tahlil qilishda ularning qanday o'rinda va ma'noda kelishiga ko'p hollarda e'tibor beramiz.

Har bir yozuvchining frazeologizmlardan foydalanish uslubi va yo'nalishi bo'ladi. O'tkir Hoshimovning “Tushda kechgan umrlar” asarlarida qo'llangan frazeologik birliklarni to'plab o'rganish orqali yozuvchining o'ziga xos uslubi va yo'lini tahlil qilishga harakat qildik.

Yengil tortmoq: 1.ma'nosi ruhiy azoblanishi tarqadi. Varianti:qushday yengil tortdi. Ko'kimtir achchiq narsa yerga tushsa,yengil tortadi. 2. Kasalligi yengillashdi.

Bo'yniga olmoq: 1.E'tirof qildi.Varianti: Bo'yingga olmoq.Sinonimi:tan olmoq.O'xshashi:bo'yniga qo'ymoq.Gunohimni to'liq bo'ynimga olaman.

2. biror holatga rozi bo'lmoq,ko'nmoq.Varianti: gardaniga olmoq;yelkasiga olmoq.

3. Biror ishni bajarishga rag'batlantirmoq,biror ishni bajarishga mas'ul bo'lmoq.Varianti:gardaniga olmoq.Sinonimi:zimmasiga olmoq.

Qulog'iga chalinmoq: ma'nosi biror gapni yoki tovushni noaniq tarzda eshitmoq;O'xshash-Qulog'iga kirmoq.-Qo'shni domda birovni o'ldirib ketadi-yu,quloqqa chalinmaydimi?

Quloq solmoq: 1.Tinglamoq. Varianti:quloq osmoq (eskirgan). Sinonimi:quloq bermoq; Quloq sol – dedi g'ijinib.

2. Aytganini qilmoq.Varianti:quloq osmoq(eskirgan).Sinonimi:Gapiga kirmoq.

Ko'ngli g'ash:Tashvishli,bezovta,notinch.Varianti:Ko'ngli bir chekkasi g'ash, g'ash ko'ngil, yuragi g'ash, yuragining bir chekkasi g'ash,dili g'ash. Sinonimi: ko'ngli xira, ichi g'ash. O'xshashi: ta'bi xira. Faqat bir narsadan ko'ngli g'ash edi.

Frazeologizmlarning yuzaga kelishi faqat ma'no hodisasidir. Frazeologizm va so'z bo'lmasa, nutqiy-sintaktik butunlik ham bo'lmaydi. Turli xususiyatlarga ega bo'lgan frazeologizmlar majmuyi tilning frazeologik qatlamini tashkil etadi. Tilning frazeologik qatlami doimiy ravishda yangi frazeologizmlar bilan boyib boradi. Shu bilan birga xalq

tilining taraqqiyot qonunlarini aks ettiradi. Frazelogizmlarni o'qib, o'rganish va ularni tahlil qilish, tasniflash ma'lum ma'noda o'z xalqining tili haqida ma'lumotga ega bo'lishiga yordam beradi. Frazelogizmlar so'zlovchi nutqini ta'sirchan va kuchli emotsiyaga boy bo'lishini ta'minlovchi muhim birlik hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'tkir Hoshimov Tushda kechgan umrlar / roman / «Abadiy barhayot asarlar» turkumi. –T.: "Ilm-ziyo zakovat", 2019.
2. Sayfullayeva.R, Mengliyev.B va boshqalar. Hozirgi o'zbek tili. O'quv qo'llanma. – T.: "Fan va texnologiya", 2009. – B.117
3. RahmatullayevSh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati, Toshkent, 1978.;
4. SodiqovaM. "O'zbek tilining orfografik lug'ati". Toshkent. 1977
5. RafiyevA. O'zbek tili va Rus tillarida ravish frazeologik birliklar. T.: – 1999